

Yhteiskuntateorian tehtävä – Emansipaatiot ja kuvittelun lupaus

MATTIAS LEHTINEN

Kysymys yhteiskuntateorian roolista, olemuksesta, nykytilasta ja tulevaisuudesta on herättänyt keskustelua *Tiede & edistys* -lehdessä. Lähdän tässä omassa puheenvuorossani liikkeelle siitä havainnosta, että keskustelua vaiwaava ja liikuttava tekijä vaikuttaa olevan kysymys yhteiskuntateorian ja yhteiskunnallisen todellisuuden välisestä suhteesta: miten yhteiskunnallisen todellisuuden moninaisuus on läsnä yhteiskuntateoriassa ja kuinka lähelle nykyhetkeä ja elämismaailmoja teoria on ajallisesti ja paikallisesti tuotava? Toinen puheenvuoroni lähtökohta on se, että yhteiskunnallinen teoretisointi on usein ollut osallisena erilaisten ongelmallisten, rajoittavien tai jopa imperialististen näkökulmien yleistämisessä ja vakiinnuttamisessa. Tieteen nimissä on esimerkiksi konstruoitu essentialisoivia teorioita ei-länsimaisista yhteiskunnista primitiivisinä ja historiattomina (ks. esim. Mudimbe 2022), ja länsimaisen elämänmuodon on annettu toimia

sekä teoreettisen yleistämisen että historiallisen ”kehityksen” mittatikkuna.

Ajatuksenani on lähteä liikkeelle näistä jännitteistä, jotka debatin aiemmat puheenvuorot ovat nostaneet esiin. Näkökulmani ankkuroituu kuitenkin pikemmin poliittiseen teoriaan ja filosofiaan aikaisempien puheenvuorojen sosiologisen yhteiskuntateorian sijaan. Siinä missä Mikko J. Virtanen (2021) diagnostisoi holistisempien ja yleisempien yhteiskuntateorioiden häviötä ongelmanratkaisuun keskittyville ketterille monitieteisille malleille, Olivia Maury (2022) muistuttaa meitä siitä, että yhteiskuntateorioiden alkuperäisenä on usein empiirinen yhteiskunnallinen todellisuus – ja pitäisikin olla, jos teoreettisella työllä on emansipatorisia pyrkimyksiä.

Yhtäältä on siis keskeistä pitää kirkkaana mielessä, kuinka syvällisesti teoretisointia tekevien subjektien elämismaailmat voivat vaikuttaa lopputuloksena olevaan teoriaan ja samalla herkistyä niille sokeille pisteille, jotka syntyvät

yhteiskuntateoreettisen tietotuotannon paikallistuneen erityislaadun takia. Toisaalta, kuten jo Max Horkheimer (1982) painotti, tarvitsemme ihmisten elämän parantamiseen myös tietoa yhteiskunnallisten kokonaisuuksien olemuksesta ja suoraan koettujen, yhteiskunnallisesti rakentuneiden elämismaailmojen taustalla vaikuttavista voimista, kuten kapitalistisista suhteista. Kysymys siitä, kenen ehdoilla ja minkä paikallistuneiden elämismaailmojen konteksteista käsin näitä yhteiskunnallisia kokonaisuuksia tulisi kuvailla ja teoretisoida, on nähdäkseni tärkeä, jatkuva ja eritoten *poliittinen* kysymys. Ajatuksenani on korostaa kyseistä jännitettä paikallistuneen teorian ja yhteiskunnallisen kokonaisuuden välillä ja nostaa tätä kautta esiin emansipatorisen tutkimusotteen merkitystä teorian yhteiskunnallisen vaikuttavuuden kannalta.

Peilikuvista emansipaatioon

Yhteiskuntateoriaa tekevän näkökulmasta avautuva maisema on monimutkainen. Teoreetikko asettuu toimintansa kautta siihen historiallisen tiedontuotannon kenttään, jota Ian Hacking hyvin kuvailee teoksessaan *Historical Ontology* (2004). Pyrkinessään havainnollistamaan tai selittämään yleisempiä yhteiskunnallisia ilmiöitä teoreetikko toimii aina mikrotasolla oman elämänhistoriansa ja elämismaailmansa kautta. Samalla muodostuu aina kitkainen suhde institutionaaliin makrotason tiedontuotannon maailmaan. Tieteessä ja teoretisoinnissa pyritään nykyhetkestä käsin kyseenalaistamaan menneiden teoreetikkojen ja tieteilijöiden perspektiivejä ja lopputuloksia, heidän esineellistettyä toimintaansa, joka nykyhetkessä muodostaa tietotuotannon instituutioita. Teoria voi kuitenkin pyrkiä sekä ylläpitämään vallitsevia yhteiskunnallisia suhteita että kyseenalaistamaan niitä riippuen esimerkiksi niistä epistemologioista ja ontologioista, joihin teoria ankkuroituu.

Yhteiskuntateorian jännite virittyikin sen kahden pyrkimyksen välille. Yhtäältä pyrkimyksenä on sanoa jotakin yleisempää yhteiskunnasta tai kuvailla jotakin pysyvämpää sen toiminnasta ja niistä laeista tai lainalaisuuksista, jotka

yhteiskuntaa liikuttavat. Teoria näyttäytyy näin enemmän tai vähemmän tietoisena yrityksenä muodostaa yhteiskunnasta totaliteetti, esineellistää tiettyjä yhteiskunnallisia suhteita tai ilmiöitä. Toisaalta teoriaa voidaan myös tehdä toisenlaisiin ontologioihin ja epistemologioihin tukeutuen ja siten sellaisista maailmoista käsin, jotka pyrkivät jäsentelemään yhteiskunnallisia ja poliittisia suhteita eri tavalla kuin vallitsevien suhteiden kautta teoretisoivat tekevät.

Yhteiskuntateorialla on siis *peilimäinen* luonne: se peilaa tiettyjen historiallisen elämänmuotojen tapaa käsittää ja käsitteellistää yhteiskuntasuhteiden totaliteetti tai tämän totaliteetin osia. Martin Saarinen (2020) argumenttia lainatakseni teoreetikko pyrkii heijastamaan mutta myös rakentamaan yhteiskunnasta kuvaa esitettäväksi takaisin yhteiskunnalle. Ei ole kyse siitä, että teorian totaalisuus olisi tavoite sinänsä, vaan kaikessa teoriassa on pyrkimys sanoa jotakin laajempaa, ja teoreetikot tekevät näin aina omista elämismaailmoistaan ammentaen. Teoreetikot eivät tietenkään välitä näitä peilikuvia ainoastaan omista henkilökohtaisista kammioistaan käsin vaan tutkijan ympäristössä vaikuttavien erilaisten kollektiivisten elämänmuotojen ja niiden muodostamien merkityskenttien välityksellä.

Teoreettisen työn tarkoitus on kuitenkin samaan aikaan nimenomaan kiistää esineellistetty yhteiskuntatotaliteetti: teoriaa ja teoreetikon toimintaa voidaan tarkastella suhteessa siihen, kuinka syvällisesti se hyväksyy esineellistettyjen totaliteettien mukaisia tapoja ymmärtää yhteiskuntaa ja kuinka paljon teoreetikot pyrkivät tuomaan julki toisenlaisten elämänmuotojen piirteitä ja näkemyksiä. Tässä funktiossaan teoria näyttää *denaturalisoivana* toimintana. Tai kuten Mathias Thaler (2018) painottaa, kyse on teorian vieraannuttavasta funktiosta. Tätä kautta teorian voi myös sanoa olevan emansipoivaa tieteellistä toimintaa.

Emansipatorinen tutkimusote vaatiikin teoriaa kohtaamaan historiallisen ja elämismaailmasamme tässä ajassa esiintyvän yhteiskuntatotaliteetin sekä purkamaan sen oletetun luonnollisuuden. Tutkimusotteen tulee näyttää, että yhteiskuntatotaliteetti rakentuu tietyn yhteiskunnallisen

toiminnan toivottuna tai ei-toivottuna tuloksena. Vain tätä kautta teoreetikko vapautuu käyttämään sellaista kollektiivista sosiaalista ja poliittista mielikuvitusta, joka voisi toimia aktiivisen ja esineellistetyn yhteiskuntatotaliteettia vastustavan toiminnan perustana, ja joka voi muuttaa ihmisten hyvinvointia ja vapautta haittaavia juurtuneita yhteiskunnallisia suhteita.

Yhteiskuntateorian totaliteetit ja kuvittelun lupaus

Voi väittää, että emansipatorisesti ymmärretty yhteiskuntateoria pyrkii hahmottamaan ihmisten vapautta sekä inhimillistä ja planetaarista hyvinvointia parantavia yhteiskunta(olo)suhteita yhdessä ympäröivän yhteiskunnan ja siellä tapahtuvan spontaanin ihmistoiminnan kanssa. Tämä tehtävä on kuitenkin mahdoton, jos teoreetikkoa estetään murskaamasta sellaisia teoreettisia peililaseja, jotka heijastelevat ja luonnollistavat ihmisten hyvinvointia heikentäviä yhteiskuntasuhteiden kokonaisuuksia. Ihmisten pitkäjänteiselle hyvinvoinnille haitalliset yhteiskunnalliset ja poliittiset suhteet ja niiden oletetut luonnollisuudet koskettavat historiallisina ja annettuina instituutioina meitä kaikkia, vaikkakin eri tavoin.

Teorian emansipatorisen merkityksen voi käsittää teoreettiseen työhön kuuluvan kuvittelun kautta. Kuten José Medina (2012) argumentoi, mielikuvituksen moninaisuuden rajaaminen tuottaa symbolista, episteemistä ja materiaalista kärsimystä, jos näitä kärsimyksiä ei pystytä hahmottamaan tai jos ne nähdään luonnollisina tai jopa toivottavina. Moninaiset teoreettisen mielikuvituksen ilmaiset, jotka pyrkivät hahmottelemaan vallitsevia totaliteetteja eri tavoin mutta myös kuvittelevat toivottavia yhteiskuntasuhteita eri positioista käsin, auttavat näin ollen yhteiskuntateoriaa sen emansipatorisessa pyrkimyksessä.

Puhe yhteiskuntateorian totaliteetista on kiistanalainen, ja tätä käsitettä koskeva keskustelu on pitkään keskittynyt sen aseman purkamiseen. Postmarxilaisessa teoriaperinteessä Ernesto Laclau ja Chantal Mouffe ovat esittäneet, että totaliteetin käsitteen sijaan tulisi käyttää

hegemoniakäsitettä, joka kuvailee kuinka jokin partikulaarinen elämänmuoto saavuttaa valtaseman ja pystyy esiintymään ikään kuin totaliteettina (Laclau & Mouffe 1985). Totaliteetin teoreettisen ajatuksen kytkös poliittiseen totalitarismiin on myös johtanut siihen, että käsite on nähty ylipäätään vapaan ja demokraattisen yhteiskunnan esteenä. Demokratiateoreetikot Cornelius Castoriadis ja Claude Lefort ovat esimerkiksi alleviivanneet, kuinka ajatus tiedettävissä olevasta yhteiskuntatotaliteetista kuroo umpeen demokratialle ominaisen repeämän varman tiedon ja vallan välillä (ks. Castoriadis 1983; Lefort 1991).

Jos voimme saada täydellistä ja erehtymätöntä tietoa yhteiskuntakokonaisuudesta, voi tämä johtaa ajatukseen, ettei kansanvallalle ole tarvetta, vaan asiantuntijat tai poliittiset toimijat, joilla on ”todellista” tietoa yhteiskunnasta, voivat keskittyä muotoilemaan yhteiskuntaa tähän tietoon nojaten. Kysymys siitä, onko tällainen kokonaisuobjekti (”yhteiskunta”) olemassa, on kuitenkin viime aikoina herännyt uudelleen henkiin, ja sen merkitys on nähty ikään uudelleen, kuten myös tässä debattisarjassa esiintynyt Olli Herrasen (2020) puheenvuoro todistaa. Poliittisen filosofian näkökulmasta voidaan argumentoida, että nimenomaan teorian emansipatorisuus vaatii tietyn kokonaisnäkökulman: vain siten että yhteiskunta muodostaa yhtenäisen kokonaisuuden, voidaan tämän kokonaisuuden luonnetta selvittää teoreettisin ja empiirisin keinoin. Toisaalta on hyvä muistaa, että yhteiskunnan kokonaisuuden käsite on historiallinen: käsitteen käyttötarkoitusta on leimannut intressien eriävyys ja sen muotoutumista ei sikäli voida erottaa niistä valtamuodostumista, jotka ovat vaikuttaneet sen syntyyn (Saar 2018).

On myös oleellista huomata, että keskustelu yhteiskuntatotaliteetista on keskeinen marxilaisen teoriaperinteen osa – hyvässä ja pahassa. Engelsin (1987) esittelemä klassinen historiallisen materialismin mukainen näkemys yhteiskuntakokonaisuudesta tiettyjen lainalaisuuksien tuloksena, jonka tulevaisuus on ennustettavissa näitä lakeja tutkimalla, on esimerkki perinteisestä *totalisoivasta* teoriasta. Yhteiskunta

totaliteettina olisi näin ollen teoreettisesta perspektiivistä yhtenäinen, yhden ontologian ja epistemologian – historiallisen materialismin – määrittämä kokonaisuus. Teoreetikolla on suora pääsy tähän totaliteettiin. Tällainen totalisoiva teoreettinen lähestymistapa jatkui marxilaisessa perinteessä 1900-luvulla eri muodoissa esimerkiksi Louis Althusserin rakenteellisessa marxismissa, György Lukácsin esineellistämisen roolia korostavassa ajattelussa ja Henri Lefebvren jokapäiväistä elämää koskevissa tutkielmissa. Yhteiskuntakokonaisuus esiintyy heidän teoksissaan eheänä totaliteettina, jota vastaan sorretut subjektit asemoituvat keskenään homogeenisten suhteiden kautta.

1900-luvun jälkipuolella monoliittiset näemykset yhteiskuntatotaliteetista saivat kritiikkiä niin sanottujen uusien sosiaalisten liikkeiden (*new social movements*) ja esimerkiksi poststruktuurilistisen teorian tarjoamien näkökulmien kautta. Maury esittää omassa puheenvuorossaan (2022) samansuuntaisen ajatuksen huomauttaessaan, kuinka yhteiskuntatotaliteetin varjolla pyrittiin esittämään rajatut eurooppalaiset näemykset ikään kuin totaliteetiksi kehystettyinä. Lisäksi voi huomauttaa, että toinen aikaisempaan totalisoivaan teoriaan liitetty ongelma oli emansipaation mahdollisuuden ja sen taustalla jylläävien yhteiskunnallisten lainalaisuuksien kiinnittäminen teollisuudessa työskentelevään valkoiseen miestyöläiseen.

Myös monet marxilaiseen lähestymistapaan sitoutuvat teoreetikot liittyivät tähän kriittiseen leiriin. Feministiset teoreetikot (ks. esim. Dalla Costa & James 1975) kiinnittivät huomiota kotityön kaltaisen uusintavan työn sekä perheinstituution ja naisten sorron rooliin kapitalististen yhteiskuntasuhteiden ylläpidossa. Toiset teoreetikot painottivat rotukategorian, rasismin, kolonialismin ja imperialismien roolia kapitalististen suhteiden ylläpidossa ja sen globaalissa voittokulussa (ks. esim. Robinson 2000). Lisäksi kapitalismin ja ekologian sekä luonnon väliseen suhteeseen liittyvät kysymykset nousivat tärkeiksi (ks. esim. O'Connor 1991). Näiden perspektiivien ansioksi voidaan lukea paitsi erilaisten epäoikeudenmukaisuuksien ja ongelmien paljastaminen

ja painottaminen, myös niiden kyky kyseenalaistaa oletus yhteiskunnallisen todellisuuden yksinkertaisuudesta.

Eroista totaliteettiin ja takaisin

Virtanen (2021) erottelee tietyn lennokkaan aikalaistiagnostisen teoreettisen aikakauden kypsästä (sosiologisen) yleisen teorian aikakaudesta, joka suhteessa ”lennokkaaseen teoriaan” pitää kiinni empiirisestä ankkuroitumisesta. Ymmärtääkseni siis myös Virtanen näkee kytköksen empiiriseen tutkimukseen ja maailmaan yleisemmin yhteiskuntateoreettisena hyveenä. Kun huomioimme myös Maury (2022) varoituksen empiriasta vieraantunutta teoriaa vastaan, tuntuukin selvältä, että totalisoiva, yksinkertaistava tai yhteen perspektiiviin ja elämismaailmaan ankkuroitunut teoretisointi on riittämätöntä tyypistäänsä kompleksisen ja moninaisen yhteiskunnallisen todellisuuden yhden voimakentän liikkeeksi, joka vaikuttaa kaikkiin samalla tavalla. Tämä pitää kuitenkin voida sanoa ilman, että joudumme sellaisen ongelmallisen semanttisen solipsismin vangeiksi, joka nähdäkseni huolestuttaa Herrasta (2022) hänen puheenvuorossaan.

Viimeaikainen intersektionaalinen teoria-perinne on alleviivannut sitä monimutkaista tapaa, jolla yhteiskunnallinen todellisuus pirstaloituu moninaisuuksiksi, kun tarkastellaan kuinka yhteiskunnalliset voimat konkreettisesti ja eri tavoin vaikuttavat yhteiskunnan sisällä. Intersektionaalista tutkimusotetta on kuitenkin kritisoitu ”ontologisesta atomismista”, eli siitä, että ainakin yksinkertaiset intersektionaaliset yhteiskuntateorian muodot esittävät eri sosiaaliset kategoriat ikään kuin ennalta määritettyinä, puhtaina ja staattisina monadeina, jotka ovat tekemisissä toistensa kanssa vain ulkoisesti (ks. esim. Dhmoon 2010). On perusteltua kysyä, miltä osin nykyaikaiset intersektionaaliset teoreetikot ja teoriaa käyttävät tutkijat todella hyväksyvät tällaisen kriitikoiden kuvaileman näkemyksen. Kritiikki alleviivaa kuitenkin yhteiskuntateorian kannalta tärkeää yleistä seikkaa. Ilman pyrkimystä sanoa jotakin niistä yhteiskunnallisista kokonaisuuksista, jotka vaikuttavat meihin

kaikkiin eri tavoin, ainoastaan partikulaareihin ja niiden erityispiirteisiin tuijottava yhteiskuntateoria ei riittävän hyvin pysty selittämään yhteiskunnallista vuorovaikutusta tai yhteisesti koettuja epäoikeudenmukaisuuksia.

Koska olemme yhteydessä toisiin ihmisiin materiaalisten, diskursiivisten ja affektiivisten prosessien kautta, eivät moninaiset elämänmuodot ikinä muodosta ”kuplia” tai itseriittoisia kokonaisuuksia. Ne joutuvat alati uusiin suhteisiin uusien yhteiskunnan osien kanssa, ja ne sekä määrittelevät yhteiskuntaa että joutuvat yhteiskunnallisen määrittelyn alaiseksi. Tämä yhteenliittyvyys, jota Richard Brubaker (2022) on kutsunut hyperliittyvyydeksi (*hyperconnectivity*), leimaa nykyaikaista yhteiskunnallista todellisuutta. Samalla tämä yhteenliittyvyys ei tietenkään ole automaattisesti demokraattista tai yhdenvertaisista lähtökohdista tapahtuvaa ajatusten ja perspektiivien vaihtoa, vaan toimii erilaisten valtasuhteiden ja historiallisten alistussuhteiden kyllästävässä ympäristössä. Vaikka olemme osa samaa globaalia planetaarista kokonaisuutta, ja näin ollen yhteydessä eri tavoin, eivät yhteytemme perustu samanlaisille suhteille toisiimme.

David McNally (2017) on tästä syystä ehdotanut ei-reduktiivista ”konkreettisen totaliteetin” käsitettä kuvaamaan yhteiskuntasuhteita totalisoivana voimana, joka ei täysin määrittele yhteiskunnassa läsnä olevia moninaisuuksia, mutta kuitenkin vaikuttaa niihin eri tavoin. Tällaisessa järjestelmässä moninaisuutta merkkäavat vektorit kuten rotu, luokka tai sukupuoli, eivät ole erotettavissa toisistaan yksinkertaisella tavalla vaan muodostavat mahdollisuuksia nostaa tarkastelun keskiöön totaliteetteja, jotka vaikuttavat moninaisuuteen eri tavoin ja muodostavat verkoston keskenään. Maurizio Lazzarato (2010) on muotoillut samanhenkisen ajatuksen puhuessaan totaliteettista kumulatiivisena maailmana, joka ei ikinä ole valmis tai sulkeutunut. Lazzarato kuvailee tätä liikkeessä olevaa totaliteettia, ei universaalina subjektin toiminnan tuloksena vaan heterogeenisten singulariteettien katkonaisen toiminnan tuloksena, peilailien näin Jean-Luc Nancyn (2020) ontologiaa, jossa jokainen singulariteetti on aina kuvailtavissa pluraliteettina ja toisinpäin.

Olen väitöskirjassani (Lehtinen 2023) kuvailut, kuinka tämän tyyppiseen totaliteetin ja pluraliteetin väliseen dynaamiseen hahmottelutapaan tukeutuen yhteiskunnallista todellisuutta voidaan tarkastella liikkuvana kokonaisuutena. Kokonaisuus koostuu yhteisen poliittisen mielikuvituksen muodostamista sosiaalisista, taloudellisista ja poliittisista instituutioista, jotka kohtaamme ikään kuin objektiivisina totuuksina maailmasta. Syvälle juurtuneimmatkaan instituutiot kuten kapitalismi, inflaatio tai rasismi eivät silti ole objektiivisia tai muuttumattomia todellisuuden osia, vaan vaikuttavat ainoastaan sikäli kuin ihmistoiminta jatkaa tällaisten instituutioiden mukaan toimimista ja niiden olemisehtojen uusintamista. Instituutiot ovat aina kuviteltavissa toisin. Teoreetikoilla on tässä vastuu siitä, minkälaisen yhteiskuntasuhteiden esineellistämistä he haluavat jatkaa. Kuten Tithi Bhattacharya (2017) argumentoi, yhteiskuntateorialla ja sen oletuksilla totaliteettien ja moninaisuuksien luonteesta on myös johdannaisvaikutuksia yhteiskunnalliseen ja poliittiseen toimintaan. Jos valitsemme olla näkemättä yhtäläisyyksiä (mutta myös erilaisuuksia) esimerkiksi sortosuhteiden välillä, tällä tulee olemaan vaikutuksia siihen, kuinka toimia eriarvoisuuksien purkamiseksi.

Aikaisemmin mainitsemani José Medina argumentoi uusimmassa kirjassaan (2023), että voimme emansipaation nimissä muotoilla vaatimuksen tutkijoille: heidän tulee olla avoimia sorretuista positioista kumpuavien toimijoiden näkemyksille, tarpeille ja poliittisen mielikuvituksen kautta muotoiluille ontologioille ja epistemologioille. Ainoastaan alati peilaamalla monien eri singulariteettien kokemuksia ja käsityksiä maailmasta, epäoikeudenmukaisuudesta ja sorrosta toisiinsa ja yhteiskuntaan kokonaisuutena voimme oikeutetusti ylläpitää jonkinlaista kuvaa yhteiskunnallisesta totaliteetista tavalla, joka ei redusoi totaliteettia moninaisuuteen tai moninaisuutta totaliteettiin. Mitä moninaisemmista elämismaailmoista emansipatorista teoreettista ajattelua peilataan ja rakennetaan, sitä paremmat mahdollisuudet meillä on yhteisesti rakentaa sellaisia maailmoja, jotka kykenevät hahmottamaan ja ratkaisemaan tämänhetkisiä ja tulevia yhteiskunnallisia haasteita. ■

VTT MATTIAS LEHTINEN on käytännöllisen filosofian tutkijatohtori Helsingin yliopistossa.

KIRJALLISUUS

- Bhattacharya, Tithi (2017) "Introduction: Mapping Social Reproduction Theory". Teoksessa Tithi Bhattacharya (toim.) *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression*. Lontoo: Pluto Press.
- Brubaker, Roger (2022) *Hyperconnectivity and its Discontents*. Oxford: Polity Press.
- Castoriadis, Cornelius (1983) "The Greek Polis and the Invention of Democracy". *Graduate Faculty Philosophy Journal* 9(2), 79–115.
- Dalla Costa, Mariarosa & James, Selma (1975) *The Power of Women and the Subversion of the Community*. Bristol: Falling Wall Press.
- Dhamoon, Rita Kaur (2010) "Considerations on Mainstreaming Intersectionality". *Political Research Quarterly* 64(1), 230–243.
- Engels, Friedrich (1987/1877) *Anti-Dühring*. Lontoo: Lawrence and Wishart.
- Hacking, Ian (2004) *Historical Ontology*. Harvard: Harvard University Press.
- Herranen, Olli (2022) "Yhteiskunta teoriassa – teoria yhteiskunnassa". *Tiede ja Edistys* 2/2022, 225–232.
- Horkheimer, Max (1982/1937) "Critical and Traditional Theory". Teoksessa *Critical Theory: Selected Essays*. New York: Continuum.
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (1985) *Hegemony and Socialist Strategy*. Lontoo: Verso.
- Lazzarato, Maurizio (2010) "Multiplicity, totality and politics." *Parrhesia* 9, 23–30.
- Lefort, Claude (1991) *Democracy and Political Theory*. New York: Polity Press.
- Lehtinen, Mattias (2023) *Political Ontology and Imagination: Contours of a Democratic Imaginary*. Väitöskirja. Helsinki: Unigrafia.
- Maury, Olivia (2022) "Missä lymyilet, yhteiskuntateoria?" *Tiede & edistys* 1–2/2022, 79–83.
- McNally, David (2017) "Intersections and Dialectics: Critical Reconstructions in Social Reproduction Theory". Teoksessa Tithi Bhattacharya (toim.) *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression*. Lontoo: Pluto Press.
- Medina, José (2012) *The Epistemology of Resistance*. Oxford: Oxford University Press.
- Medina, José (2023) *The Epistemology of Protest*. Oxford: Oxford University Press.
- Mudimbe, Valentin-Yves (2022) *The Scent of the Father*. Durham: Duke University Press.
- Nancy, Jean-Luc. (2020/1996) *Singulaarinen Pluraalinen Oleminen*. Suom. Anna Nurminen ja Viljami Hukka. Helsinki: Tutkijaliitto.
- O'Connor, James (1991) "On the Two Contradictions of Capitalism". *Capital, Nature, Socialism* 2(3), 107–109.
- Robinson, Cedric J. (2000) *Black Marxism: The Making of the Black Radical Tradition*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Saar, Martin (2018) "X - What is Social Philosophy? Or: Order, Practice, Subject". *Proceedings of the Aristotelian Society* cxviii:2, 208–223.
- Saar, Martin (2020) "Rethinking Resistance". *Coils of the Serpent* 6, 68–80.
- Thaler, Mathias (2018) *Naming Violence: A Critical Genealogy of Genocide, Torture and Terrorism*. New York: Columbia University Press.
- Virtanen, Mikko (2021) "Minne menit yhteiskuntateoria?" *Tiede & edistys* 4/2021, 300–308.